ناونیشانی توێژینەوە: جیاوازی دارشتنی سیاسەتی دەرەوە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ ناوچەکانی تری جیهان، بە بەراورد لەگەڵ وڵاتانی ڕۆژئاوا. (نموونە، هۆکار، فاکتەر)

توێژەر: فرسەت سەید شکور

جۆری توێژینەوە: شیکاری سیاسەتی دەرەوە

بواری توێژینەوە: پەیوەندییە نێودەوڵەتی و دیپلۆماسییەکان

١٣ی ئاداری ٢٠٢٤

پێشەکی

وەک پێناسە و تێگەیشتنێک لە سیاسەتی دەرەوە، بریتییە لە ستراتیژییەت یان زنجیرەیەک لە کردارێکی دارێژراوی لایەنەکان لە دەسەڵاتدارانی حکومەتەوە، بە ئامانجی گەیشتن بە چوارچێوەی بەرژەوەندی نیشتمانییەکان، ئەم شێوازە لە سیاسەت، بەرژەوەندییە نیشتمانییەکان فەراهەم دەکات و ئامانجە سەرەکییەکانی دەوڵەت لە لە گۆڕەپانی نێودەوڵەتی لایەنی دەوڵەتان بەدی دەهێنێت. سیاسەتی دەرەوەی وڵاتان لە هەمان کاتدا کە هەندێک بنەمای نەگۆڕ لەخۆدەگرێت، دەبێت بۆ گۆڕانکارییە نێودەوڵەتییەکان ستراتیجیەت و پلانی پێشوەختەی هەبێت وەکو هونەرەکانی دارشتنی سیاسەتی دەرەوە، گرنگی ئەم جۆرە لە سیاسەت زیاتر دەتوانێت کاریگەری سیاسەتی ناوخۆیی هەبێت. بە واتایەکی تر، پێکهاتەکانی سیستەمێکی سیاسی لە ناوخۆیدا، بنەمایەکی کاریگەرە لە ئیرادەی ستراتیژی و بەرژەوەندییەکانی وڵات لە لەسەر ئاستی نێودەوڵەتی. سیاسەتی دەرەوەی هەر وڵاتێک کە سیاسەتی ناوخۆیی پەیوەندی هەبێت.

سیاسەتی دەرەوە بەشێکە لە سیاسەتی نێودەوڵەتی و هەروەها لە یەکەم پەیوەندییە سەرەتاییەکانی کۆمەڵگە لە مێژووی مرۆڤایەتیدا هەبوون. بەڵام شێوازە نوێیەکان دەگەڕێتەوە بۆ سەرهەڵدانی دەوڵەتانی ئەوروپا لە سەدەی حەڤدەهەمدا.

سیاسەتی دەرەوە بووە تێکەڵەیەک لە (دەوڵەتی نیشتمانی) لە دوای شۆڕشی فەرەنسا، ژانرەکانی دەوڵەتمەداری و دەوڵەت-نەتەوە پێکەوە گرێدران و لەگەڵ هەست و ئارەزووی نەتەوەیی زیاتر تێکەڵ بوون. دوای سەدەی نۆزدەهەم، مەودای دەوڵەتان و کاریگەری سیاسەتمەداران لە سەر ئاستی پەیوەندییەکانی دەرەوە گەورەتر و فراوانتر بوون.

بە گشتی ئەو وڵاتانەی لە ماوەی ڕابردوودا کاریگەرییان لەسەر پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان هەبووە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا، بریتی بوون لە (لوبنان، سعودیە، ئیسرائیل، فەلەستین، یەمەن، ئەفغانستان، عێراق، تورکیا، سوریا)

(FOREIGN POLICY: THE MIDDLE EAST, 2023).

وڵاتانی ڕۆژئاوا بەهەمان شێوە کاریگەرییەکی بەهێزیان لەسەر پەیوەندییەکانی دەرەوە هەبووە، (بەلجیکا، ئێرلەندا، لۆکسمبۆرگ، فەرەنسا، هۆڵەندا، ئەڵمانیا هتد...) فاکتەری گەورەی بەرزکردنەوەی ئاستی پەیوەندییەکانی وڵاتانی ڕۆژئاوان.

کاریگەری بواری سەربازی لە سیاسەتی دەرەوە ی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژئاوا

بە دڵنیاییەوە بواری سەربازی کاریگەری لەسەر سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەبووە دەستێوەردانەکانی سەربازی لە ململانێ سەربازییەکان، بەتایبەتی ئەو دەوڵەتانەی کە دەسەڵاتی سەربازییان هەیە، ئەو دەسەڵاتە سەربازییە بەکاردەهێنن بۆ فراوانکردنی هەژموونی خۆیان، کە دواتر کاریگەری لەسەر پەیوەندییەکانیان دەبێت. دەوڵەتە زلهێزەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست زۆرجار بەهۆی پێگە سەربازییە بەهێزەکانیانەوە دەکەونە شەڕی وێرانکەر. بۆ نمونە شەڕی ئیسرائیل-فەلەستین بەهۆی ناکۆکی مەزهەبییەوە دۆخێکی ئاڵۆزی سیاسی و سەربازیی دروستکردووە بە واتایەکی تر، پێویستە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەگەڵ ئەوروپا خراپ بێت. بەردەوامی شەڕ و ململانێ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئاستی پەیوەندییە دیپلۆماسییەکان لاواز دەکات. (تورکیا، ئێران، میسر، ئیسرائیل، سعودیە، عێراق، ئیمارات، سوریا) ئەمانە هەموویان پەیوەستن بە ململانێی چڕ لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کە هەریەکەیان بە بەهێزترین دەوڵەت پشتگیری دەکرێت(Olsen, ٢٠٢٣) .

سەرکردەکان تا چەند جیاوازی دروست دەکەن؟

ململانێی نێوان سەرکردەکان هەمیشە کاریگەری لەسەر سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەبووە. لە ڕابردوودا جەمال عبدالناسر دژی ئەنوەر سادات و سەدام دژی ئەسەد پەیوەندییەکانیان هەمیشە تێکچووە چونکە سەرکردەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەردەوام لە هەوڵی بنیاتنانەوەی پێگە و هەژموونی خۆیانن.

جەمال عبدالناسر وڵاتەکەی بە ئاراستەیەکی هەڵەدا برد، بەتایبەتی کاتێک بازاڕی بۆرسەی داخست و کاروبارەکانی لە ناوخۆی وڵاتدا هێشتەوە، بۆیە زۆربەی بازرگانانی بیانی دانیشتووی میسر وڵاتەکەیان بەجێهێشت و لە شوێنی ئەوان ژەنەڕاڵە سەربازییەکانی بەڕێوەبردنی کۆمپانیا نیشتمانییەکان لە دەرەوەی میسر لە ڕابردوودا(Wakil, ٢٠٢٣) .

جیاوازییە سەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژئاوا

١-لە ڕووی مێژووییەوە: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ڕابردوویەکی پڕ لە کێشەی هەیە، چەندین سەدە ململانێی لەسەر ئاستی دەسەڵات و گروپە کولتووری و نەتەوەییە هەمەچەشنەکان هەیە. لە هەمان کاتدا ئەورووپای ڕۆژئاوا قۆناغێکی مێژوویی زۆر جیاوازی هەیە، کە زیاتر پەیوەستە بە بنیاتنانی نەتەوە و کۆلۆنیالیزم و فراوانکردنی دامەزراوە دیموکراسیەکانی ئێستا.

٢-جیاوازی ئەمنی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەردەوام ڕووبەڕووی ناسەقامگیری دەبێتەوە، بۆ نموونە ململانێی ئیسرائیل و فەلەستین، ململانێی تائیفی و هەڕەشەی تیرۆر. واتە کێشەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست ئەوەیە کە ناسەقامگیری ئەمنی زیاترە، هەرچەندە ئەورووپای ڕۆژئاوا بێ کێشە نییە. تەحەدای زۆری هەیە، لەوانە کۆنترۆڵکردنی سنوورەکان، مەترسییەکانی کۆچبەری و تاوانە نێودەوڵەتییە چارەسەرنەکراوەکان.

٣ دابەشبوون و جیاوازی: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست هەمیشە لە ململانێدایە، یەکێکیان بە ئاڵۆزی هاوپەیمانی و ڕکابەریی نێوان نەتەوە جیاوازەکان دەناسرێتەوە، کە دەبێتە هۆی دابەشبوونی ئایدیۆلۆژی و هەماهەنگی دیپلۆماسی دابین دەکات.

٤-پێگە و ڕۆڵ لە کاروباری جیهانیدا: ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست پێگەیەکی فراوانی هەبووە لە ستراتیژی سەرچاوەی وزە و بابەتی ڕۆشنبیری لە کاروباری جیهاندا. بەڵام ئەورووپای ڕۆژئاوا و بە تایبەتی وڵاتانی ناو

یەکێتی ئەوروپا هەوڵ دەدەن لە ڕێگەی دیپلۆماسی ئابوری و داکۆکیکردن لە مافەکانی مرۆڤ و بەشداریکردنی فرەلایەنە کاریگەری خۆیان وێنا بکەن.

گرنگە ئاماژە بەوە بکەین کە سیاسەتی دەرەوە دینامیکییە و دەتوانێت جیاواز بێت بەپێی وڵاتە تایبەتەکانی ناو هەر ناوچەیەکی جوگرافی جیاواز. ئەم وەڵامە بەراوردێکی گشتی دەخاتە ڕوو، بەڵام ڕەنگە تاک وڵاتەکان لە چوارچێوەی ناوچەیی فراوانتردا ڕێبازی ناوازەی سیاسەتی دەرەوەیان هەبێت(pewresearch, ٢٠١٨) .

کاریگەری سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە پێی وڵات و بارودۆخی جیۆپۆلەتیکی

سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەپێی وڵات و بارودۆخی جیۆپۆلەتیکی جیاوازە. بەڵام هەندێک لایەنی هاوبەشی سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بریتین لە:

١ .ڕێکخراوە سەرەکییەکان پێکەوە: نەتەوەکانی ناوەندی ڕۆژهەڵات بە بەردەوامی هاوکارییە گرنگەکان بۆ خۆیان زیاتر دەکەن بەمەبەستی گەرەنتیکردنی ئاسایشی خۆیان و دڵنیابوون لەوەی هاوپەیمانێتیان لەسەر بنەمای ئامانجی هاوبەشی سیاسی، ئابوری، یان سەربازی بەهێزتر بێت.

٢. یە کگرتوویی عەرەبی: زۆرێک لە وڵاتانی ڕۆژهە ڵاتی ناوە ڕاست و بە تایبە ت گە لانی عە رە بی، هە وڵی یە کگرتن و هاوکاری لە گە ڵ وڵاتانی تری عە رە بی دە دە ن. ئەمەش زۆرجار لە ڕێگەی بەشداریکردن لە ڕێکخراوەکانی وەک "کۆمکاری عەرەبی" و هەوڵی هاوبەش لەسەر پرسە ناوچەییەکان دەردەبڕن.

٣.ململانێی ناوچەیی: زۆرجار وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست تێوەگلاون لە ململانێی ناوچەیی. ئەوان سیاسەتی دەرەوە پەیڕەو دەکەن بەشێوەیەک کە ئامانجیان پشتیوانی لە هاوپەیمانەکانیان بێت یان کاریگەری لەسەر دەرئەنجامی ئەم ململانێیانە هەبێت، یان لە ڕێگەی دیپلۆماسی یان هەندێکجار لە ڕێگەی دەستێوەردانی سەربازییەوە.

٤. ئایین و ئایدۆلۆژیا: ئایین ڕۆڵێکی بەرچاوی هەیە لە سیاسەتی دەرەوەی هەندێ وڵاتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. وڵاتانی ئیسلامی پێشخستنی لێکدانەوەی خۆیان بۆ ئیسلام و پاراستنی مافی موسڵمانان لە سەرانسەری جیهاندا لە پێشینەی کارەکانیان دادەنێن. بەڵام لەوانەیە ئەو وڵاتانەی کە ئامانجی ئایدیۆلۆژییان هەیە، سیاسەتێک پەیڕەو بکەن کە لەگەڵ ئەو ئامانجانەدا بگونجێت.

٥. بەرژەوەندی ئابوری: وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە (یەدەگی نەوتی) بەرچاویان هەیە، زۆرجار پاراستنی بەرژەوەندییە ئابوورییەکانیان لە پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکاندا لە پێشینە دادەنێن. ئەمەش دەتوانێت دانوستان لەسەر نرخی نەوت و داوای وەبەرهێنانی بیانی و پەرەپێدانی هاوبەشی ئابووری لەگەڵ گەلانی دیکە لەخۆبگرێت.

گرنگە ئاماژە بەوە بکەین کە سیاسەتی دەرەوە بەردەوام لە پەرەسەندندایە و ڕەنگە وڵاتانی جیاواز ئەولەویەت و ڕێبازی جیاوازیان هەبێت(Dyson, ٢٠١٧).

سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانی ڕۆژئاوا ئاماژەیە بۆ ئەو ڕێباز و ستراتیژییە بەکۆمەڵانەی کە وڵاتانی ڕۆژئاوا لە کارلێککردنیان لەگەڵ گەلانی دیکەدا پەیڕەوی لێدەکەن. بە چەندین بنەمای سەرەکی تایبەتمەندن:

١.بەرەوپێشبردنی بەها دیموکراسییەکان: سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژئاوا جەخت لەسەر بەرەوپێشبردنی بنەما دیموکراسیەکان و مافەکانی مرۆڤ و سەروەری یاسا وەک بنەمای بنەڕەتی حوکمڕانی دەکاتەوە.

٢.پەیوەندی ئابوری و بازرگانی: وڵاتانی ڕۆژئاوا جەخت لەسەر بازاڕی کراوە و بازرگانی ئازاد و هاوکاری ئابووری دەکەنەوە بۆ بەرەوپێشبردنی گەشەسەندنی ئابووری و خۆشگوزەرانی.

٣.سیستەمی هاوپەیمانی: زۆرجار وڵاتانی ڕۆژئاوا هاوپەیمانی و هاوبەشی لەگەڵ وڵاتانی هاوبیردا دروست دەکەن بۆ بەرزکردنەوەی ئاسایشی بەکۆمەڵیان و ڕووبەڕووبوونەوەی ئاستەنگە هاوبەشەکان.

٤. بەرگری لە نۆرم و دامەزراوە نێودەوڵەتییەکان: سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژئاوا هەوڵدەدات یاسا و دامەزراوە و ڕێککەوتنە نێودەوڵەتییەکانی وەک نەتەوە یەکگرتووەکان بپارێزێت بۆ پاراستنی ئاشتی و سەقامگیری و هاوکاری نێوان گەلان.

٥. چارەسەری ململانێکان: وڵاتانی ڕۆژئاوا چالاکانە هەوڵی دیپلۆماسی دەدەن بۆ نێوەندگیری و چارەسەرکردنی ناکۆکیەکان، هەرکاتێک بتوانرێت گفتوگۆ و دانوستان و ڕێگەی ئاشتیانە بەکاردەهێنن.

٦. دەستێوەردانەکانی مرۆیی: سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژئاوا ڕەنگە دەستێوەردانی مرۆیی لە حاڵەتەکانی پێشێلکردنی توندی مافی مرۆڤ یان قەیرانەکاندا لەخۆ بگرێت، بۆ پاراستنی خەڵکی مەدەنی و بەرەوپێشبردنی سەقامگیری.

بەڵام گرنگە ئاماژە بەوە بکەین کە سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژئاوا دەتوانێت لە نێوان تاک وڵاتەکاندا جیاواز بێت و لە ژێر کاریگەری بەرژەوەندییە جیۆپۆلەتیکییەکانیان و پاشخانی مێژوویی و سیاسەتی ناوخۆییاندایە.

زەحمەتە بزانین کام وڵات سیاسەتی دەرەوەی بەهێزی هەیە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست چونکە ئەمە بەپێی فاکتەر و ڕوانگەی جیاواز دەتوانێت جیاواز بێت. بەڵام هەندێک وڵات کە زۆرجار، بە خاوەن سیاسەتی دەرەکی کاریگەر لە ناوچەکە دادەنرێت، بریتین لە سعودیە، ئێران، تورکیا، ئیسرائیل. (دۆراج، ٢٠١٧)

سیاسەتی دەرەوەی سعودیە وەک نموونە؛

شرۆڤەکارانی وڵاتانی عەرەبی باس لە هەوڵەکانی سعودیە دەکەن بۆ ئەوەی ببێتە زلهێزی یەکەم لە کەنداو و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. هەندێکیان ئاماژە بەوە دەکەن سعودیە بەنیازە ئەو بۆشاییە پڕبکاتەوە کە بەهۆی کشانەوەی ئەمریکا لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دروست بووە. ئەم هەوڵانە لە چوارچێوەی "تیۆری سەلمان"دا دێت کە ئامانجی شکستپێهێنانی گروپی توندڕەوی شیعەیە و بەو هۆیەوە خەونی ئێران بۆ دەستبەسەرداگرتنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست لەبار دەبات، هەر لە سەرەتای دەسەڵاتی خۆیەوە، شا سەلمان بن عەبدولعەزیز گۆڕانکارییەکی لە سیاسەتی دەرەوەی سعودیەدا کرد، لە سیاسەتی دەرەوەی خۆسەلماندنەوە، کە بە سیاسەتی "نیشاندانی ماسولکە" ناوی برد، تەنها دوو مانگ دوای وەرگرتنی تەختی پاشایەتی، "هاوپەیمانی عەرەبی" بە سەرۆکایەتی سعودیە هێرشی ئاسمانی بۆ سەر "حوسییەکان" لە یەمەن دەستپێکرد بۆ کەمکردنەوەی هەڵوێستی لایەنگرە حوسییەکانی ئێران لە یەمەن و گەڕاندنەوەی عەبد ڕەببو مەنسور هادی بۆ سەرۆکایەتی کۆمار، سەلمان هەروەها پشتیوانیی سعودیە بۆ سوپای ئیسلامی سوریا دووپاتکردەوە، کە هاوپەیمانییەکی ٤٣ گروپی چەکداری ئیسلامییە و ئامانجیان ڕووخانی بەشار ئەسەد و دامەزراندنی حوکمی شەریعە لە سوریا، بەڵام سعودیە و هەوڵەکانی لە یەمەن و سوریا بەس نین بۆ دابینکردنی تێچوونەکان و خەونی دەستبەسەرداگرتنی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بەو ئاسانییە نییە کە شا سەلمان لە ڕۆژانی سەرەتادا لێکی دەدایەوە.

جگە لەوەش سعوودیەکان بە نهێنی لەگەڵ حوسییەکان دانوستاندن دەکەن بۆ کۆتایی هێنان بە هێرشەکانی لە سوریا، حکومەتی ئەسەد دوای هێرشە ئاسمانییەکانی ڕوسیا بوژاوەتەوە، هەرچەندە تا ناوەڕاستی ساڵی ٢٠١٥، ئەسەد زیاتر سەرقاڵی بەرگریکردن بوو لە ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی، لە مانگی ئەیلولی ساڵی ڕابردوودا، دوای تێوەگلانی ڕاستەوخۆی مۆسکۆ لە قەیرانی سوریا، ئەگەری ئەسەد بە جۆرێک لە جۆرەکان,لاوازبووە.

سیاسەتی دەرەوەی "نیشاندانی ماسولکەکان" لە دوایین ساڵانی دەسەڵاتی شا عەبدوڵلایەوە میراتێک بووە بۆ شا سەلمان. ئەم سیاسەتە زۆر پشت بە بەکارهێنانی هێزی سەربازی دەبەستێت. پێش ئەم ماوەیە، سعودیە زۆر پشتی بە ئامرازی دیپلۆماسی و پارە و ئایین بەستبوو بۆ ئەوەی کاریگەری خۆی لە ناوچەکەدا بسەپێنێت، واشنتۆن لە مانگی ئازاری ٢٠١٣ هێزی نارد بۆ بەحرەین، شا عەبدوڵلا بڕیاریدا پاڵپشتی سەربازی و دارایی بۆ سوپای ئیسلامی لە سوریا بکات بۆ ڕووخاندنی داعش، ئەلقاعیدە و حکومەتی سوریا لە هەمان کاتدا. سیاسەتەکانی سەلمان لە ماوەی ساڵی ڕابردوودا درێژکراوەی ساڵانی کۆتایی دەسەڵاتی مەلیک عەبدوڵلا بووە.

لاوازکردنی دەسەڵاتی شیعەگەرایەتی

لاوازکردنی دەسەڵاتی ئێران و شیعە لە دڵی سیاسەتی دەرەوەی سعودیەدایە. بزووتنەوەکانی بەهاری عەرەبی، ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ، کایەی نفوز و دەسەڵاتی تارانیان فراوانتر کردووە. ئەمەش لە چالاکییەکانی ئێران و حزبوڵلا لە سوریا و پەیوەندییە بەهێزەکانی نێوان ئێران و میلیشیا شیعەکانی عێراق دەبینرێت، جگە لە سەرهەڵدانی قەیرانی یەمەن، بەشێکی بەرچاوی یەمەن کەوتە دەست حوسییەکانی سەر بە ئێران، لە هەمووی ترسناکتر بۆ سعودیە عەرەبستان ڕێککەوتنی ئەتۆمی نێوان گروپی ٥+١ و ئێران بوو، کە ڕێککەوتن لەسەر سنووردارکردنی بەرنامە ئەتۆمییەکەی لە چوارچێوەیەکی ئاشتیانەدا، نەک بە تەواوی ڕاگرتنی. سعوودیە دەیزانی کە ئەم ڕێککەوتنە سوودی گەورەی ئابووری و سیاسی بۆ ئێران دەگەیەنێت. ڕیاز ڕێککەوتنی ئەتۆمی وەک هاندەرێک بۆ تێکدانی هاوسەنگی هێز لە ناوچەکەدا دەبینێت، پێش ڕێککەوتنی ئەتۆمی سعودیە و وڵاتانی عەرەبی سوننەی ناوچەکە هەستیان بەوە کرد کە ئەمریکا وردە وردە خۆی لە پرسەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دووردەخاتەوە بۆ لابردنی ئەو حوکمە(sapir, ٢٠٢٢) .

پەیوەندییەکانی ئەمریکا و سعودیە

بۆ بەرپەرچدانەوەی ئەو گۆڕانکارییانە، سعودیە دوو هەنگاوی ناوە.

پشتبەستنی وڵاتەکەی بە ئەمریکا کەمکردەوە و هاوپەیمانی دووەمی دژی ئێران پێکهێنا. هیچ کام لە هەنگاوەکان زۆر سەرکەوتوو نەبوون. ڕیاز ڕووی لە ڕووسیا و چین و هیندستان کرد. بەڵام ڕوسیا و چین پێشتر پەیوەندییەکی بەهێزی ئابووری و سیاسییان لەگەڵ ئێراندا هەبوو، هیندستانیش بەرژەوەندییەکی کەمی لە گۆڕانکارییەکانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا هەبوو، بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی ئێران و حوسییەکان، سعودیە دوو هاوپەیمانی (هاوپەیمانی عەرەبی و هاوپەیمانی وڵاتانی ئیسلامی)ی پێکهێنا. یەکەم هاوپەیمانییەکەی سعودیە و کەنەدای زۆر تێچووە. میسر بە بڕی ٨ ملیار دۆلار ڕەزامەندی دەربڕی لەسەر پەیوەندیکردن بەو هاوپەیمانییە، هاوکات سودان دوای وەرگرتنی دوو ملیار و ٢٠٠ ملیۆن دۆلار بڕیاری ناردنی هێزەکانی دا. چەند هۆکارێک هەیە بۆ ئەوەی هاوپەیمانی وڵاتانی ئیسلامی تەنها لەسەر کاغەز بمێنێتەوە، بۆ نموونە چەند وڵاتێکی سوننە، وەک (جەزائیر. عەممان، ئەفغانستان) لەو هاوپەیمانییەدا نین و هەندێک وڵاتی بەشداربوو توانای سەربازییان زۆر سنووردارە جگە لەوەی کە هیچ شتێکی تر نییە وڵاتانی ئەندامی ئەم هاوپەیمانییە بەیەکەوە ببەستێتەوە جگە لە سونییەت(Mekay, ٢٠٢٣) .

ململانێیەکانی ئەمریکا و ئێران وەک هۆکارێک بۆ تێکچوونی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژئاوا

لە وتارێکدا کە لە ڕۆژنامەی نیویۆرک تایمزدا بڵاوکراوەتەوە، تۆماس فریدمان، نووسەری دیاری ئەمریکی ڕایگەیاندووە، بەم دواییە سەردانی بنکەی ئەمریکای لە سوریا کردووە و بۆ ماوەی دوو ڕۆژ لەوێ ماوەتەوە و

ڕووبەڕووبوونەوەی سەربازی لە نێوان ئەمریکا و بریکارەکانی ئێران لە ناوچەکەدا ئەزموون کردووە حیزبوڵڵای لوبنان و حوسییەکان لە یەمەن.

فریدمان ئاماژەی بەوەشکردووە، شەڕێکی دیکە لە ناوچەکەدا هەیە، جگە لەو شەڕەی کە حەماس لە ٧ی ئۆکتۆبەرەوە بە هێرشکردنە سەر ئیسرائیل دەستیپێکرد.

ئەو نووسەرە ئەمریکییە ململانێکانی ناوچەکەی بە "جەنگێکی سێبەری شاراوە" وەسفکردووە کە ئێران و بریکارەکانی لە میلیشیای حوسی، حزبوڵلا و حەشدی شەعبی عەرەبی شیعە لە عێراق دژی تۆڕێکی "بچووک"ی بنکە ئەمریکییەکان لە سوریا و ئوردن و عێراق ئەنجامیانداوە ، کە لە دوای ساڵی ٢٠١٤ بۆ نەهێشتنی دەوڵەتی ئیسلامی (داعش) دامەزراون.

وتیشی: میلیشیا عەرەبییە شیعییەکان لە عێراق و حوسییەکان لە یەمەن کە چەکیان لە ئێرانەوە دابین کراوە، ڕەنگە وا دەرنەکەوێت کە مەترسی کوشندە بۆ سەر ناوچەکە دروست بکەن، بەڵام لە ڕاستیدا فێری چۆنیەتی بەکارهێنان و دروستکردنی چەک بوون و دەستکاریکردن و جێگیرکردن کە هەندێکیان چەکی پێشکەوتوون.”

The most dangerous conflict in the world

فریدمان دەڵێت: ئەم ململانێیە مەترسیدارترین یاری نێوان دوو لایەنە لە هەر شوێنێکی هەسارەکە ئەمڕۆدا.

هەروەها باس لە سێ هۆکاری سەرهەڵدانی ئەم شەڕە دەکات.

هۆکاری یەکەم، ئەو ژمارە زۆرەی مووشەک و فرۆکە بێفرۆکەوان و مووشەکەکانە کە لەلایەن بریکارەکانی ئێرانەوە لە ناوچەکەدا جێگیرکراون - بەتایبەتی حوسییەکان لە یەمەن و میلیشیا عەرەبییە شیعەکان لە عێراق- کە بریتین لە مووشەکی سەرزەوی بۆ دەریا، مووشەکی کروز، مووشەکی بالیستی، بەلەمی خۆکوژ و ئۆتۆمبێلی ژێردەریایی بێ سەرنشین، هەموویان چەکن، کە لەسەر بنکە و کەشتییە جەنگییەکان بە شاراوەیی دەمێننەوە.

ئەو نووسەرە ئەمریکییە بە کورتی ئاماژەی بە تێچووی شەڕەکە کردووە، کە ڕەنگە باشترین فرۆکەی بێفرۆکەوانەکانی بریکارەکانی ئێران لە ٢٠ هەزار دۆلار زیاتر نەبێت، بەڵام بۆ ڕێگریکردن لە مووشەک و فرۆکەی بێفرۆکەوان کە ئاراستەی بنکەکانی ئەمریکا دەکرێن، بەهای ڕووبەڕووبوونەوەکە ٢٠٠ هەزار دۆلارە.

هۆکاری دووەم: ئێرانییەکان هانی بە بریکارەکانیان دەدەن بۆ بەرەنگاربوونەوەی هێزەکانی ئەمریکا، ئەمەش فەرماندەیی ناوەندیی ئەمریکای ناچار کردووە گفتوگۆ لەگەڵ ئێران بکات بۆ ڕێگریکردن لێی و هۆشدارییشی پێبدات.

هۆکاری سێیەمیش شەڕی سێبەری شاراوەی ئێستایە. هەموو بنکەیەکی ئەمریکی ژوورێکی زۆر نهێنی هەیە کە ڕۆژنامەنووسان ڕێگەیان پێنادرێت بچنە ناویەوە. ناوی ناوەندی یەکخستنی ئۆپەراسیۆنەکانی شەڕە تەنە فڕیوەکان بەرەو خۆیان دەڕۆن بۆ ئەوەی بە خێرایی وەڵامی هێرشەکانی سەر بنکەکانی ئەمریکا بدەنەوە . (FRIEDMAN, March 5, 2024)

کاریگەری ئابووری

دابەزینی نرخی نەوت، عەرەبستانی سعودییەی ناچار کرد دان بە کورتهێنانی ٢٠%ی بەرهەمی ناوخۆیی گشتیدا بنێت. سعودیە ڕۆژانە ٢٠٠ ملیۆن دۆلار، واتە مانگانە ٦ ملیار دۆلار و ساڵانە ٧٢ ملیار دۆلار بۆ شەڕی یەمەن خەرج دەکات. پێدەچێت چارەنووسی سعودیە لە یەمەن وەک چارەنووسی ئەمریکا لە عێراق بێت. خەرجییە سەربازییەکانی ئەمریکا لە عێراق لە ساڵی ٢٠١١دا ٢ ترلیۆن دۆلار بووە کە دەکاتە ٤٪ی بەرهەمی گشتی ناوخۆ. ئایا نەدەکرا چارەنووسێکی هاوشێوە چاوەڕێی سەنعای پایتەختی یەمەن بکات، پێدەچێت سعودیە بەنیازی ئەوە بێت خۆی وەک هێزێک پیشان بدات کە دەتوانێت لە هەر ساتێکدا مەترسی بۆ سەر نەیارەکانی لە ناوچەکەدا دروست بکات، بەڵام پرسیارەکە ئەوەیە کە سعودیە تا چەند دەتوانێت پشتگیری لەم پلانە بکات، کۆنترۆڵکردنی ناوچەکە بەڵام بۆ سیاسەتی بەڕێوەبردنی وڵات، دەبێت چاوەڕوانی مەحاڵ بن، جیۆپۆلیتیک تەنها مانای پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان نییە بەڵکو ئامرازێکە بۆ دیاریکردنی ڕووداوەکان لە داهاتوودا دەیبینین. میتۆدێکی جیهانیی تایبەتە کە گەلان و ئەکتەرە نێودەوڵەتییەکان بەکاریدەهێنن بۆ دیاریکردنی شێوە و پێکهاتەی ئایندەی سیستەمی جیهانی، لە کۆتاییەکانی ساڵی ١٩٤٦دا ململانێی نێوان نەتەوە یەکگرتووەکان و یەکێتی سۆڤیەت تەشەنەی کرد بۆ هەر چوار لایەنی یەکێتی سۆڤیەت. دوای شەڕی سارد، سنووری سێ قۆڵی یەکێتی سۆڤیەت لە بەشە ئەوروپییەکەی پێکهاتبوو، سنووری نەرویج لەگەڵ کۆماری چیک بەشی سێیەم لە باکووری ئەفغانستانەوە تا یوگۆسلاڤیا (باکوری ئەفریقا و باشووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا، نیمچە دوورگەی عەرەبی) درێژبووەوە.

دوای کۆتایی هاتنی هەژموونی سۆڤیەت، ناوچەکانی یوگۆسلاڤیا و ئەفغانستان بە تەواوی ئاڵۆز بوون. پێکهاتەی دیمۆگرافی و ئایدۆلۆژی ئەم هەرێمە هەرێمێکی زۆرینەی موسڵمانە و پڕە لە ڕەگەز و نەتەوەی جیاواز.

کۆتایی هاتنی شەڕی سارد بۆ ئەمریکا سەرکەوتن بوو بەسەر دوژمنی ئایدیۆلۆژی و جیۆپۆلەتیکیدا، بۆ ئەوەی ئەم سیاسەتەی ئەمریکا بەرامبەر بە ڕووسیا بتوانێت لەشکرکێشی ناتۆ بێت بۆ سەر ڕۆژهەڵات و قەفقاز و ئاسیای ناوەڕاست، بۆ پەرەپێدانی ئابووری ئەمریکا، The Middle ڕۆژهەڵات بە مەیدانی داڕشتنی هاوکێشە سیاسی و ئابوورییەکانی جیهان ناسراوە، هۆکاری گرنگیی زلهێزە ئابوورییەکان بۆ ناوچەکە دەگەڕێتەوە بۆ دەوڵەمەندی ناوچەکە لە ڕووی جیۆپۆلەتیک و سەرچاوەی وزە ڕووسیا و چین بۆ ئەم گەرمەی... دەسەڵات، بۆ کۆنترۆڵکردنی هێزی دەریایی، لە وتارێکی مانگی حوزەیرانی ٢٠١٢دا، گۆڤاری فۆرن

پۆلیسی، گەرووی هورموزی بە ئیمپراتۆریەتی عوسمانی و داردانێل بەراورد کردووە، ناوچەکەی بە خاڵی خنکاندنی دەسەڵاتی ڕووسیا لە ڕابردوودا وەسف کردووە، ئەوان بەدوای بەدیلێکدا دەگەڕێن بۆ هەناردەکردن بەرهەمەکانیان بۆ ئەوروپا و ڕۆژئاوا. بۆ نمونە سعودیە بیر لە بۆری نەوتی نوێ دەکاتەوە بۆ سوڵتانییەتی عومان و یەمەن، هاوکات عێراق دەگەڕێتەوە بۆ بوژاندنەوەی بۆرییەکانی لەگەڵ سوریا وەک ڕێگایەکی نوێ بۆ گواستنەوەی نەوت بۆ دەریای ناوەڕاست ڕۆژئاوا ناتوانێت ڕێگەیەکی تر بدۆزێتەوە بۆ زیندووکردنەوەی لە چوارچێوەی ئێراندا، گرنگی ستراتیژی ئەم گەرووە ئەوەیە کە هەموو وڵاتانی بەرهەمهێنەری نەوتی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە بازاڕەکانی ئاسیا، ئەوروپا و ئەمریکای باکوورەوە دەبەستێتەوە. بۆیە مەبەست لەم بابەتە لێکۆڵینەوە لە ڕووداوەکانی ئەم دواییەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست خستنەڕووی ئەگەرەکان بە دوای پارچە پارچەی نەخشەیەکی تری گەرووی هورمز لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و لێکۆڵینەوە لە گۆڕانکارییەکانی بازاڕەکانی جیهان(Boh, ٢٠١٦) .

تورکیا کارەکتەری کاریگەرە لە سیاسەتی دەرەوەدا

دوای ڕووخانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، هیچ پارتێکی دەسەڵاتدار لە وڵاتدا نەیتوانی شکۆمەندی بۆ وڵات بگەڕێنێتەوە، بەڵام ئەوەی ڕەجەب تەیب ئەردۆغان ئێستا دەیکات کارتێکی بەهێزە بەرامبەر وڵاتان ئەندامێتی لە یەکێتی ئەوروپا، هەژموونی لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و شەڕی ئیخوان لە ناوچەکەدا تا ڕادەیەک بووەتە کارتێکی فشار بۆ گەیشتن بە ئامانجەکانی.

فراوانبوونی هاوپەیمانی نوێی نێوان یۆنان و ئیسرائیل و میسر لە کۆڕبەندی غازی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و لەم دواییانەشدا، دوورخستنەوەی تورکیا لەو هاوپەیمانییە، مەترسییەکی گەورەی بۆ سەر ئابووری تورکیا دروستکرد پەرلەمانی تورکیا دوای ڕۆژێک ڕێککەوتنەکەی پەسەندکرد، تورکیاش وەکو تاکە وڵاتێک لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کە هەرچەندە بەرهەمهێنەری وزە نییە، بەڵام ٩٥%ی سەرچاوە وزەییەکانی هاوردە دەکات. ساڵانە ٥ ملیار دۆلار بۆ هاوردەکردنی وزە خەرج دەکات وزەی وڵاتان بۆ بازاڕەکانی جیهان (GÖL, 1923-1939).

دوو سیناریۆ هەیە بۆ ڕوونکردنەوەی مەبەستی تورکیا لە ڕێککەوتنەکەدا:

یەکەمیان دەگەڕێتەوە بۆ گرژییەکانی تورکیا لەگەڵ ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کە دەکرێت لەم خاڵانەی خوارەوە ئاماژەی پێبکرێت:

- لیبیا دوای ڕووخانی ناسەقامگیری حکومەتی قەزافی لیبیا ڕۆژانە یەک ملیۆن بەرمیل نەوت بەرهەم دەهێنێت، ئەفریقا زۆرترین یەدەگی نەوتی هەیە، ٢,٩% ٠,٨%ی یەدەگی نەوتی جیهان پێکدەهێنێت و چوارەم گەورەترین بەرهەمهێنەری غازی سروشتییە لە ئەفریقا.

•بەپێی ڕێکەوتنی دەریایی نێودەوڵەتی ساڵی ١٩٨٢ تورکیا تەنها ١٢ میلی دەریای هەیە، دووری دەریاکە هیچ سەرچاوەیەکی ووزەی نییە، بۆیە دەیەوێت پەرە بە بەندەرە دەریایەکانی بدات، بەتایبەت ئەو ناوچەیەی لەگەڵ لیبیا ڕێککەوتوون کە سەنتەری سێگۆشەی نێوان قوبرس و ئیسرائیل و یۆنان بە ژێری وزە، واتە ڕۆژهەڵات و باشووری قوبرس دادەنرێت، نەک باکوری قوبرس کە لە تورکیا نزیکە.

•کاتی ڕێککەوتنی دەریایی نێوان تورکیا و لیبیا، زۆربەی هاوکێشە سیاسییەکانی جیهان و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست دەگۆڕێت، ئەمەش بەهۆی دۆخی ئێستای یەکێتی ئەوروپا و ململانێی هێزە نێودەوڵەتییەکان لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست بە گشتی و سوریا بە تایبەتی دوای ڕووداوەکانی مانگی ئۆکتۆبەر لە سوریا، هۆکاری گرنگن بۆ هەر گۆڕانکارییەک لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

•ڕێککەوتنەکە دەبێتە هۆی بڕینی بۆری غاز کە لە قوبرس لەلایەن هاوپەیمانی ئیسرائیل و یۆنان و قوبرس و میسرەوە دۆزرایەوە. ڕەجەب تەیب ئەردۆغان لە بەیاننامەیەکی فەرمیدا ڕایگەیاند، هیچ غازێکی ناوچەکە بەبێ تورکیا ناتوانرێت هەناردەی هیچ وڵاتێک بکرێت لە یەکێتی ئەوروپادا، ئەردۆغان جگە لە پەنابەران کارتێکی تری فشار لە دژی ئەوروپا بەکاردەهێنێت، ئەمەش کاریگەری لەسەر داواکارییەکانی تورکیا بۆ ئەوروپا دەبێت، بەتایبەتی دوای ئەو کارانەی یەکێتی ئەوروپا دژی تورکیا لە سوریا.

•مەترسییەکانی هەژموونی ڕووسیا لە لیبیا بۆ ئەمریکا کەم نییە، چونکە ئەو هێزانەی ڕووسیا پاڵپشتی دەکرێن لە لیبیا، لەلایەن ئیمارات و میسرەوە ڕاستەوخۆ و ناڕاستەوخۆ فەرەنسا، ئەمەش کاریگەری دەبێت لەسەر نزیکبوونەوەی هاوپەیمانەکانی ئەمریکا لە ڕووسیا لیبیا نەتەوەیەکگرتووەکان، چاوەڕوان دەکرێت حکومەتی دانپێدانراو ڕووبەڕووی شەڕێکی خوێناوی دیکە ببێتەوە لە سوریا.

•ئابوورییەکەی بەهۆی شەڕی سوریاوە زیانی سەربازیی بەرکەوتووە، بۆیە بوونی لە لیبیا دەستکەوتی ئابووری باشی بەدوای خۆیدا دەهێنێت، هەروەها بۆ فەرەنسا.

•ئەگەر تورکیا بەم ڕێگایە کەشتیەکانی بۆ لیبیا بنێرێت، ئیسرائیل و یۆنان و قوبرس ناوەستن، هێرش دەکەنە سەر کەشتیەکان، جارێکی دیکە ئاژاوە لە بازاڕی ئابووریدا دروست دەبێتەوە.

•بەردەوامی گەشەسەندنی چین لە جیهاندا بە گشتی و ئەفریقا بەتایبەتی، دیسانەوە گرژی لە نێوان چین و ئەمریکا دروست دەکات، چونکە، دوای ڕووداوەکانی بەهاری عەرەبی، ئاستی وەبەرهێنانی چینی لە لیبیا ڕۆژ لە دوای ڕۆژ زیاتر دەبێت .

ئەمریکا بێدەنگی و هاوسەنگی پەیوەندییەکانی لەگەڵ حکومەتی نێودەوڵەتی و گروپە سوپاکانی لیبیا و تورکیا و قەتەر وەکو بەرد فرێدان بەکاردەهێنێت بۆ لاوازکردنی پەیوەندییەکانی لەگەڵ ڕوسیا بەتایبەتی لەسەر پرسی سیستەمی مووشەکی.

بەهۆی گرنگی ستراتیجی تورکیا، دەکرێت ئەو ڕێککەوتنە گوشارێکی دیکەی ئەنقەرە بێت بۆ سەر ناتۆ دژی ڕێککەوتنی ئیسرائیل لەگەڵ وڵاتانی ئەندامی یەکێتی ئەوروپا، بەڵام کارتێکی فشار بێت بۆ ڕێگریکردن لە هەناردەکردنی غاز بۆ بازاڕەکانی ئەوروپا.

ئایدۆلۆژیا و جوگرافیا و دیمۆگرافیا و کولتوور سەرچاوەی هێز و ئایندەی هەر وڵاتێک دیاری دەکەن، بۆیە قوڵبوونەوەی ململانێکانی نێوان گروپە چەکدارەکان لە ناوچەکەدا کاریگەری لەسەر نرخی نەوت و گاز دەبێت، بەتایبەتی ئەگەر ڕێککەوتنی نێوان تورکیا و لیبیا بچێتە بواری جێبەجێکردنەوە ئەوروپا، لە هەمان کاتدا بۆ ئەمریکا، لیبیا دەبێتە ڕێگایەکی ستراتیژی بۆ هەناردەکردنی گازی نوێی هورمز بۆ بەندەرەکانی سینا و لەوێشەوە بۆ ئەفریقا، ئەمەش سیاسەتێکی ئەمریکایە لە وەڵامی فشارەکانی ئێران بۆ داخستنی سەرچاوەکان گەرووی هورمزخوێندنەوەی ڕووداوەکانی ئەم دواییەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ئۆراسیا دەریدەخات کە سیاسەتی دەرەوەی حکومەتە یەک لە دوای یەکەکانی ئەمریکا لە دوای جەنگی جیهانی دووەم بریتییە لە کۆنترۆڵکردنی ئەو هێزە ئاوییانەی کە وزە دەگوازنەوە بۆ بازاڕەکانی ئەوروپا و ئەمریکای باکوور لە ڕێگەی ئاسیا و ئەوروپا و باکووری ئەفریقا.

لەدوای جەنگی ڤێتنام، ئەمەریکا لەڕێگەی شەڕی وەکالەت، هەوڵیدا وڵاتانی ناوچەکە کۆنترۆڵ بکات، بۆ ئەوەی هێڵەکانی گواستنەوەی وزە کۆنترۆڵ بکات، بۆ ئەوروپا، بۆیە لەڕێگەی پۆڵەندا، هاوکاری هەر لایەنێکی کرد بۆ ئەوەی مەترسی لەسەر ئەوروپا دروست بکات.

کۆنترۆڵکردنی ئۆراسیا واتە کۆنترۆڵکردنی هەموو جیهان چونکە تاکە هەرێمە کە دەتوانێت حوکمڕانی ناوچەی ناوەڕاست بکات(parliment, ٢٠٢٣) .

کۆبەند

وەک پێشتر ئاماژەمان پێدا، جیاوازییە سەرەکییەکانی سیاسەتی دەرەوەی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست و ڕۆژئاوا بریتین لە دارِشتنی سیاسەتی سیاسی، ئابووری، کولتووری، و دارِشتنی سیاسەتی دەرەوە. باسی تورکیا و سعودیەمان کرد. سیاسەتی دەرەوەی وڵاتانی دەرەوەی ئەورووپا و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست کاریگەری زۆری هەیە لە سەر ئاڕاستەی سیاسەتەکانی جیهان و قۆناغەکانی داهاتوو. باشترین بژاردە نزیکبوونەوە لە ڕووی سیاسی و ئابوری لە نێوان وڵاتاندا بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەموو ئەو تەحەددای گەورەیانەی ڕووبەڕووی جیهان دەبنەوە. بێگومان زلهێزەکانی جیهان بە فراوانکردنی ئاستی پەیوەندییە نێودەوڵەتییەکان کاریگەریی یەکلاکەرەوەیان دەبێت لە دارِشتنی سیاسەتی جیهانی داهاتوودا.

سەرچاوەکان

Boh, R., 2016. The Limits of the U.S.-Saudi Relationship. *time,* p. 17.

Dorraj, M., 2017. Middle East Foreign Policy. *oxfordre,* pp. 2-16.

Dyson, S. B., 2017. Leaders and Foreign Policy: Surveying the Evidencelocked. *oxfordre,* p. 2.

FOREIGN POLICY: THE MIDDLE EAST (2023) the policy circle.

FRIEDMAN, T. L., March ٥, ٢٠٢٤. Inside America's Shadow War With Iran. *nytimes,* p. ٤.

GÖL, A., 1923-1939. A SHORT SUMMARY OF TURKISH FOREIGN POLICY:. *dergipark,* pp. 1-15.

Hinnebusch, R., 2018. Foreign policy making in the Middle East. *manchesterhive,* pp. 2-8.

JOVANOVSKI, K., 2023. Rekindling Diplomacy: Turkish-Israeli Relations Enter New Phase. *themedialine,* pp. 1-6.

Mekay, E., 2023. A very special relationship: the US and Saudi. *ibanet,* p. 14.

Olsen, N. P., 2023. Preserving U.S. Military Advantages in the Middle East. *washingtoninstitute.,* p. 4.

parliment, e., 2023. EU-TURKEY STATEMENT & ACTION PLAN. *europarl,* p. 12.

pewresearch, 2018. Eastern and Western Europeans Differ on Importance of Religion, Views of Minorities, and Key Social Issues. *pewresearch,* pp. 2-18.

sapir, T., 2022. The Political Power of the Shiite Opposition: Can Hezbollah be Weakened through a Political Process?. *israel-alma.,* pp. 2-16.

Wakil, S. E., 2023. Sadat without a doubt.. *quora.,* p. 1.